

163. divisionen och dess roll – i marginalen

av Olof Santesson

Résumé

When the German-Russian war broke out in June 1941, the Swedish authorities took for granted that the Germans and Finns really were in need of an infantry division, the 163rd, being moved through Sweden to the Finnish front. That is why the so-called Midsummer Crisis was rather quickly settled. In fact, this division was a rather mediocre unit and later notably fought without success. This article deals with the division's destiny and puts the question whether Finnish Marshal Mannerheim had other matters than military ones in mind when he joined the Germans in asking for a cross-country transportation, difficult for a neutral country to handle, of a unit there was really very little need for.

NÅGOT SKULLE FÖRSTÅS göras med ”division Engelbrecht”. Men vad, och hur blev det efter den påtvingade genomfarten av Sverige? Sådana frågor ligger begripligt nog utanför ledamoten Bergquists recension i detta häfte av Erik Carlssons *Midsommarkrisen 1941*, men kan ha sitt intresse i det särklassiga drama som omgärdade 163. tyska infanteridivisionen i vår andra världskrigs-historia

Framför allt, vilket var det främsta syftet bakom den tyska framstöten? Det borde även för svensk forskning kunna vara något att titta på, om inte annat så för att runda av hela den ofta diskuterade midsommarincidenten. Fanns det några starka militära tyska – och/eller finska – skäl att påtvinga Sverige neutralitetsbrott med en folkrättsvidrig transport genom landet? Behövde Finland denna infanteridivision vid sidan av sina egna sexton som förstärkning vid utbrottet av Fortsättningskriget i slutet av juni 1941? Hur angelägen plats tog division Engelbrecht i den tyska och finska krigsplaneringen?

Det skulle rimligtvis i Sverige ha varit möjligt att via välsmorda militära kontakter över Bottenhavet skaffa sig ett bättre

hum om var division Engelbrecht skulle användas, hur nödvändig den tedde sig – allt kanske för att ge ett tryggare beslutsunderlag. Den svenska regeringen gjorde var man förstår inte minsta försök att ställa frågan till tyskarna.

Ambitionen att ge någon riktigt klar bild verkar inte heller bedömare ha haft ens långt efteråt. I Finland har några akademiker diskuterat saken. Hos oss tycks flertalet historiker – betande på klassisk midsomarmark – inte ha fått tid över att fundera på 163. divisionens betydelse för finsk säkerhet. Medan det ännu var oklart om finländarna skulle kunna hålla sig utanför den nya stomaktskampen på liv och död utgick nog svenska aktörer från att divisionen verkligen behövdes, så som tyskarna låg på. Omsorgen om Finland var ju för högerledaren Gösta Bagge det verkligt starka skälet för att man skulle gå med på den tyska trupptransporten. Finska källor kunde ha gett oss mer.

Tanken under finska överläggningar med generalen Engelbrecht i förväg hade varit att hans division skulle sättas in mot det av Sovjetunionen ockuperade Hangö-området – på uttrycklig begäran i Helsingfors enligt

den finska forskning som Erik Carlsson åberopar. Medan tågen rullade genom Sverige, ändrade sig likafullt det tyska överkommandot och ville att divisionen istället skulle tillföras kraftsamlingsriktningen norr om Ladoga, något som finländarna gick med på. Man kan likväl fråga sig hur genomtänkt tyskarna hanterade saken, när samtidigt ett av divisionens tre infanteriregementen lösgjordes för uppgifter i den tyska krigföringen i Lappland.

Hursomhelst sändes den därmed decimerade divisionen till operationsområdet österut, först dock endast som överbefälhavarens reserv bakom tyngdpunktens enheter i Karelska armén. Förstärkt gavs 163:an till sist i augusti vid den från Vinterkriget kända Tolvajärvi-vägen en stridsuppgift som den, ovan vid ödemarkskrig, gick fullständigt bet på; enligt armébefälhavaren Heinrichs en ”skandal”. Förbandet fick bli reserv igen. På hösten insatt på nytt i anfall, som också havererade, fick divisionen till sist endast en försvarsuppgift.

Det var också minst av allt ett elitförband som förstärkt svensk beredskapstrupp hade uppåddats att bevaka under transporten genom Sverige. 163. divisionen organiserades av berlinska ersättningsreservister bara månaderna innan den deltog i invasionen av Norge. Sådana divisioner bestod rätt mycket av korttidsutbildad personal och delvis äldre årgångar; officerskåren hade man fått ihop genom att ta till reservofficerare, omskola jurister och polisbefäl, befordra underofficerare och sänka standardkraven. (Stellan Bojerud i den s k Hugemarkserien: volymen *Urladdning*, 1990).

Stämpeln av misslyckande drabbade kanske inte befälhavaren, Erwin Engelbrecht, personligen. Relativt ung för sitt första divisionsbefäl hade den 1941 femtioårige generalen gjort en dramatiska entré i Norden, när han den 9 april 1940 simmande hade

tagit sig iland i Oslofjorden efter sänkningen av kryssaren *Blücher*. I den ovan nämnda försvarsuppgiften hösten 1941 fick han befälet också över angränsande finska förband. Men i början av 1942 sändes divisionen i alla fall till Lappland, där den blev kvar in i de hårda slutstriderna 1944–45. Marskalk Mannerheim ville inte längre blanda tyska och finska förband – en gräns drogs mellan finska hären och 20. tyska bergsarmén. Och Engelbrecht? Han lämnade divisionen, utnämnd till chef över 33. ”högre kommandot”, ett slags specialförband, innan han delade många andra tyska generalers öde att hamna i ”Führerreserven”.

Om 163. divisionens stridsvärde sålunda var tämligen lågt, kan tyskarna trots sina plötsliga stridslystna önskemål inte haft några stora militära förväntningar på dess roll i de finska anfallsoperationerna 1941. Arrangemanget verkar tämligen lösligt, just som man kunde vänta sig av Hitlers krigföring, och så våldsamt angelägna verkar de professionella militära beslutsfattarna inte ha varit. Var det då mest av andra skäl som Tyskland, med finländarnas benägna diplomatiskt bistånd, ville påtvinga Sverige hjälp att föra förbandet till Finland? Diplomatskt medverkade ju den finska ledningen till att sätta Sverige under tryck, och i samlingsverket *Finlands krig*, andra delen, tror författarna att den främste förespråkaren var Mannerheim själv. Men stämmer det?

Marskalkens avsikt kan i vilket fall som helst inte gärna ha varit rent militär. Efter kriget beskriver han överförandet av 163. divisionen på det tyska överkommandots önskan som en oväntad förstärkning. ”Att en främmande trupp, vars utrustning och utbildning knappast motsvarade ett ödemarkskrigs fordringar, ställdes under mitt

befäl, tilltalade mig icke” (Mannerheims *Minnen*, citerad av Erik Carlsson).

Under Finlands många krig förde emellertid marskalken sitt eget spel. Han kan ha haft sina skäl att efteråt nedvärdera hela saken. Kanske var det så att det just vid krigsutbrottet sommaren 1941 och strax före Finlands inträde i kriget politiskt passade både honom och tyskarna – de blivande båda medkrigförande – att sätta Sverige under viss press.

Just de politiska och militära aspekterna kring 163. divisionens uppdykande, och dess fortsatta liv efter det att den försvin-

ner ur vår historia, har veterligen inte fångat svenska forskares intresse ens på marginalen. Omständigheterna borde ändå kunna göra det. Affären må i sin fortsatta huvuddel vara framför allt finländsk, men man kunde faktiskt även hos oss vilja fylla i några egendomliga konturer av varför Sverige egentligen fick sin midsommarkris. En sak ser vi nog: någon direkt allvarlig skada på Finlands försvarsförmåga hade ett nej till tysk genomfart inte åstadkommit.

Författaren är ledamot av KKrVA.